

Problems of liability in medical profession to the act of tort by ingures of the life and body

Phetcharun Rong-ngram*, Sa-ard Hommanee **.

Abstract

This thesis aimed to study background, history, concept, and theory on physicians' tort liability on life and body damages. This study covered legal measures in Thailand and abroad, and to analyze problems and obstacles of medical providers, in order to propose recommendations for improvements on tort liability.

The findings showed that (1) searching for crucial medical facts was a heavy burden for the plaintiffs. This is because most of medical evidences are in the exclusive knowledge of the defendants only (physicians). Therefore, it is difficult for the plaintiff to prove and search for important facts necessary for court case accurately and fairly. (2) the problems on proving physicians' tort liability, needs criteria on appointing medical expert witness to establish a fact due to physicians' tort liability, in accordance with Section 84/1 of the Civil Procedure Code; and (3) for punitive damages, the Civil and Commercial Code and the Medical Profession Act, B.E. 2525, still lack of criteria on punitive damages. This leads to physician's tort regularly.

The researchers would like to propose for revisions on the Section 438 of the Civil and Commercial Code and the Section 32 of the Medical Profession Act, B.E. 2525, in order to provide criteria on punitive damages in both laws.

Keyword: liability in medical profession/ act of tort/ ingures of the life and body

* Student in Master of Laws, School of Law. Sripatum University (Chonburi Campus), Corresponding Author: mike_srwa@icloud.com

** School of Law, Sripatum University (Chonburi Campus)

ปัญหาความรับผิดของแพทย์จากการกระทำละเมิดทำให้เกิดความ เสียหายต่อชีวิตและร่างกาย

เพชรลัญจ ร่องงาม[†], สอาด หอมมณี^{**}

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงประวัติ ความเป็นมา แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับความรับผิดของแพทย์ทางละเมิดในความเสียหายเกี่ยวกับชีวิตร่างกาย มาตรการทางกฎหมายที่เกี่ยวกับความรับผิดของแพทย์จากการกระทำละเมิดทำให้เกิดความเสียหายต่อชีวิตและร่างกายของต่างประเทศและของประเทศไทย และวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับความรับผิดของแพทย์ทางละเมิดในความเสียหายเกี่ยวกับชีวิตร่างกาย เพื่อเสนอแนะแนวทางปรับปรุงและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับความรับผิดของแพทย์ทางละเมิดในความเสียหายเกี่ยวกับชีวิตร่างกาย

ผลการศึกษาพบว่า (1) ปัญหาความรับผิดทางละเมิด ในประเด็นนี้พบว่าการค้นหาความจริงยังเป็นภาระหนักของฝ่ายผู้เสียหาย ทั้งนี้เนื่องจากพยานหลักฐานส่วนใหญ่อยู่ในความรู้เห็นของจำเลยเพียงคนเดียว (แพทย์) จึงยากที่โจทก์นำสืบพิสูจน์และค้นหาความจริงที่สำคัญ อันเป็นข้อมูลที่สำคัญต่อการตัดสินใจที่ต้องและเป็นธรรม (2) ปัญหาเกี่ยวกับภาระการพิสูจน์ความรับผิดทางละเมิดของแพทย์ ในประเด็นนี้พบว่ายังขาดหลักเกณฑ์ในเรื่องการตั้งพยานผู้เชี่ยวชาญในทางการแพทย์มาพิสูจน์ความผิดอันเกิดจากการกระทำละเมิดของแพทย์ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 84/1 (3) ปัญหาค่าเสียหายในเชิงลงโทษทางละเมิดในกรณีความรับผิดของแพทย์ทางละเมิดในความเสียหายเกี่ยวกับชีวิตและร่างกาย ในประเด็นนี้พบว่าประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์และพระราชบัญญัติวิชาชีพเวชกรรม พ.ศ. 2525 ยังขาดหลักเกณฑ์ในเรื่องของค่าเสียหายเชิงลงโทษ ส่งผลให้เกิดกรณีการละเมิดเกี่ยวกับแพทย์ขึ้นอย่างต่อเนื่อง

งานวิจัยนี้มีข้อเสนอแนะว่าเห็นควรให้มีแก้ไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 438 และพระราชบัญญัติวิชาชีพเวชกรรม พ.ศ. 2525 มาตรา 32 ให้มีหลักเกณฑ์เกี่ยวกับค่าเสียหายเชิงลงโทษไว้ในกฎหมายทั้งสองฉบับดังกล่าว

คำสำคัญ : ความรับผิดของแพทย์/ การกระทำละเมิด/ ความเสียหายต่อชีวิตและร่างกาย

[†] นักศึกษาหลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม วิทยาเขตชลบุรี. ผู้ส่งบทความวิจัย Email: mike_srwa@icloud.com

^{**} สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม วิทยาเขตชลบุรี

1. บทนำ (Introduction)

1.1 ความสำคัญของปัญหา

กฎหมายละเมิดนั้นมีวิวัฒนาการที่เกี่ยวพันกับกฎหมายอาญาหรือในบางตำราก็อธิบายว่ากฎหมายละเมิดเป็นระยะเวลาหนึ่งแห่งประวัติศาสตร์ของกฎหมายอาญา แต่เดิมผู้ได้รับความเสียหายอันเนื่องจากการทำอันมิชอบของผู้อื่นมีอำนาจที่จะทำการแก้แค้นโดยการกระทำให้ตัวผู้ก่อการอันมิชอบนั้นต้องได้รับความเสียหายทำนองเดียวกับตนเป็นการตอบแทน เรียกตามกฎหมายตะวันตกว่า กฎหมายตาลิโอน (lex talionis) อันเป็นกฎหมายที่บัญญัติถึงการแก้แค้นตอบแทนกันแบบตาต่อตาฟันต่อฟัน แต่ผู้เสียหายซึ่งมีสิทธิทำการแก้แค้นนั้นอาจสละสิทธิแก้แค้น โดยเรียกเอาค่าทำขวัญแทนการแก้แค้นได้ แต่ต้องเป็นเรื่องที่แต่ละฝ่ายต่างตกลงเพื่อผ่อนผันแก่กันโดยบุคคลที่เป็นฝ่ายรุกรานนั้นยังไม่ได้ตกอยู่ในฐานะเป็นลูกหนี้โดยแท้จริงและบุคคลฝ่ายผู้ต้องเสียหายยังไม่ถูกผูกพันให้ต้องรับเอาค่าทำขวัญด้วย (Georges Cavalier and Jean-Sebastien Queguiner, 2007) ต่อมาเมื่อทำการรวบรวมหมู่ชนเป็นปึกแผ่นและรัฐมีความมั่นคงขึ้น จึงห้ามมิให้มีการแก้แค้นระหว่างบุคคลต่อบุคคล และระหว่างครอบครัวต่อครอบครัวจึงมีข้อบังคับให้เลิกทำการแก้แค้นตอบแทนเสียและมีการกำหนดเงินค่าทำขวัญที่ผู้ต้องเสียหายจำจะต้องพอใจรับเอา สำหรับการกระทำละเมิดเรื่องหนึ่ง ๆ และในตอนนี้ผู้กระทำละเมิดตกอยู่ในฐานะเป็นลูกหนี้ที่แท้จริงของผู้ต้องเสียหาย หนี้จึงได้เกิดขึ้นตามบทบัญญัติในเรื่องละเมิดนั่นเอง ขนชาติต่าง ๆ ย่อมมีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงตามที่ได้กล่าวมาเพียงแต่ย่อมมีความเร็วช้าแตกต่างกันไป เมื่อมีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงจนสามารถเข้าใจว่าสิทธิที่จะลงอาญาแก่ผู้กระทำความผิดนั้นเป็นสิทธิของรัฐแต่เพียงผู้เดียว และผู้ได้รับความเสียหายจากการทำความผิดนั้นมีแต่เพียงสิทธิเรียกร้องให้ทดแทนความเสียหายเท่านั้น (เสนีย์ ปราโมช, 2501)

เมื่อประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เกิดขึ้นในมาตรา 420 ได้กล่าวถึงลักษณะของ ละเมิด ทำให้นับแต่นั้นเป็นต้นมากฎหมายไทยเรียกการกระทำที่ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ผู้อื่นนี้ว่าเป็นละเมิด แต่เป็นละเมิดในความหมายของการประทุษร้ายในทางแพ่งมิใช่ละเมิดตามกฎหมายเก่ากล่าวคือการกระทำละเมิดก่อนนี้ตามกฎหมายที่ผู้กระทำจะต้องชดใช้ค่าสินไหมทดแทนให้แก่ผู้เสียหายอันเป็นลักษณะของการกระทำผิดทางแพ่งเท่านั้นมิใช่ความรับผิดทางอาญา (ศันันท์กรณ โสทธิพันธ์, 2553) และการเรียกร้องค่าเสียหายในคดีละเมิดจึงตกอยู่ภายใต้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ส่วนการชดใช้ค่าเสียหายนั้น เป็น

การทำให้ผู้เสียหายไม่เสียหายอีกต่อไป โดยความผูกพันระหว่างผู้เสียหายและผู้กระทำละเมิดอยู่ในฐานะเจ้าหนี้ลูกหนี้ การชดใช้ค่าเสียหายจึงเป็นความรับผิดชอบทางแพ่งเท่านั้น การกำหนดค่าเสียหายทางละเมิดตามบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ในปัจจุบันมิได้มุ่งประสงค์ที่จะลงโทษผู้กระทำละเมิดแต่อย่างใด (สรุชัย พ่วงชูศักดิ์, 2553)

อย่างไรก็ตาม ในประเด็นเรื่องค่าเสียหายในเชิงลงโทษนี้ หากพิจารณากฎหมายของประเทศไทยพบว่า การชดใช้ค่าสินไหมทดแทนเพื่อละเมิดตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มีหลักการพื้นฐานมาจากระบบกฎหมายแบบลายลักษณ์อักษร ซึ่งอยู่บนคนละฐานแนวคิดกับระบบกฎหมายจารีตประเพณีของอังกฤษดังคติที่กล่าวมา (Helmut Koziol, 2008) เห็นได้จากมาตรา 438 ที่กำหนดให้ศาลใช้ดุลยพินิจกำหนดค่าสินไหมทดแทนตามกรอบแห่งกฎหมายที่วางหลักไว้ การเยียวยาหรือชดเชยจึงเป็นไปในลักษณะเพื่อ “ความเสียหายที่แท้จริง” เท่านั้น เหตุนี้ทำให้การปรับใช้ค่าเสียหายเชิงลงโทษจึงเป็นไปในลักษณะที่จำกัดตามที่กฎหมายระดับพระราชบัญญัติให้อำนาจไว้ ผลคือไม่สามารถนำมาซึ่งการป้องปรามการกระทำละเมิดให้เกิดขึ้นจริงได้ในสังคม ส่งผลถึงการกระทำความผิดซ้ำ โดยเฉพาะกรณีความผิดที่เกิดขึ้นต่อชีวิตร่างกาย

ความเสียหายที่เกิดขึ้นต่อชีวิตร่างกายนั้น จะเห็นได้บ่อยครั้งในกรณีของวิชาชีพแพทย์ที่ทำหน้าที่ในการรักษาคนไข้ ฉีดยาหรือรักษาคอนไค์ผิดวิธี วินิจฉัยผิด ทำให้คนไข้พิการ ตาย หรือเสียโฉม เป็นต้น ยกตัวอย่างเช่น ศาลสั่งจำคุก พ.อ. หมอโรงพยาบาลพระมงกุฎในความผิดฐานประมาททำคนไข้ตาย เหี่ยวเป็นถึง ผอ.พิพิธภัณฑธรรมชาติวิทยากระทรวงวิทยาศาสตร์ “นักตะกั่ว” ไฟขึ้นใต้เปลือกตาซ้ายมองไม่ถนัด เลยไปปรึกษาคลินิกย่านห้วยขวางให้ผ่าออก แพทย์ทหารเจ้าของคลินิกจัดยาแก้ปวด ปรากฏเกิดอาการชัก หัวใจหยุดเต้นเสียชีวิต สู้คดีกันมาตั้งแต่ปี 2551 เมียผู้ตายพอใจ เตรียมฟ้องแพ่งเรียกค่าชดเชยอีก 10 ล้านบาท ที่ศาลอาญาวินิจฉัย 27 ม.ค. ศาลมีคำพิพากษา ในคดีที่นางจิราภา นกตะกั่ว เป็นโจทก์ฟ้อง พ.อ. นพ.ประสงค์ ล้อมทอง แพทย์ รพ.พระมงกุฎ เป็นจำเลยฐานประมาท เป็นเหตุให้ผู้อื่นถึงแก่ความตาย เหตุเกิดที่คลินิกย่านห้วยขวาง กรุงเทพมหานคร วันที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2551 ศาลพิพากษาว่า จำเลยเป็นแพทย์มีหน้าที่ระมัดระวังในการรักษาพยาบาล กลับไม่ได้ใช้ความระมัดระวังเพียงพอ เป็นเหตุให้ผู้ตายถึงแก่ความตายโดยประมาท มีความผิดฐานประมาท เป็นเหตุให้ผู้อื่นถึงแก่ความตาย ลงโทษจำคุก 1 ปี รอลงอาญา 2 ปี ปรับ 1 หมื่นบาท

จากสภาพปัญหาที่กล่าวมาข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาเกี่ยวกับความรับผิดชอบของแพทย์ทางละเมิดในความเสียหายเกี่ยวกับชีวิตร่างกาย แต่ผู้เสียหายกลับไม่ได้รับความเป็นธรรมดังเหตุผลที่ได้กล่าวมาข้างต้น ดังนั้น เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว จึงเห็นสมควรที่จะศึกษาปัญหาดังกล่าวเพื่อเสนอแนะแนวทางเกี่ยวกับความรับผิดชอบของแพทย์ทางละเมิดในความเสียหายเกี่ยวกับชีวิตร่างกาย โดยศึกษากฎหมายของต่างประเทศ ได้แก่ สหราชอาณาจักร สหรัฐอเมริกา และสาธารณรัฐฝรั่งเศสเป็นแนวทาง เนื่องจากกฎหมายของทั้งสองประเทศเป็นกฎหมายที่ได้มาตรฐานและเป็นที่ยอมรับในระดับสากล

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงความเป็นมา แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับความรับผิดชอบของแพทย์ทางละเมิดในความเสียหายเกี่ยวกับชีวิตร่างกาย มาตรการทางกฎหมายที่เกี่ยวกับความรับผิดชอบของแพทย์จากการกระทำละเมิดทำให้เกิดความเสียหายต่อชีวิตและร่างกายของต่างประเทศและของประเทศไทย และวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับความรับผิดชอบของแพทย์ทางละเมิดในความเสียหายเกี่ยวกับชีวิตร่างกาย เพื่อเสนอแนะแนวทางปรับปรุงและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับความรับผิดชอบของแพทย์ทางละเมิดในความเสียหายเกี่ยวกับชีวิตร่างกาย

1.3 การตรวจเอกสารและวิธีดำเนินการศึกษา

งานวิจัยฉบับนี้เป็นการศึกษาในรูปแบบลักษณะเป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาวิจัยจากตำราและเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น หนังสือ บทความ คำอธิบาย วารสาร วิทยานิพนธ์ ตำรับกฎหมาย ระเบียบปฏิบัติ และสารสนเทศจากหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ซึ่งได้จากห้องสมุดของสถาบันต่าง ๆ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

2. ผลการศึกษา (Results)

จากที่ได้ทบทวนทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ทำให้ได้มาซึ่งประเด็นปัญหาที่นำมาสู่การวิเคราะห์ 3 ประเด็น ประกอบด้วย

ประเด็นที่ 1 ปัญหาเรื่องการพิจารณาพิสูจน์

ในประเด็นปัญหานี้ จะเห็นได้ว่า ในปัจจุบันความผิดพลาดของแพทย์ที่เกิดขึ้นจากการรักษาคนไข้หรือคนป่วยส่วนใหญ่นั้น แม้ว่าในปัจจุบันจะมีพระราชบัญญัติ วิชาชีพเวชกรรม พ.ศ. 2525 เป็นกฎหมายในการควบคุมวิชาชีพแพทย์อยู่ก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเพียงการกำหนดขอบเขตอำนาจหน้าที่ของบุคคลที่ประกอบวิชาชีพไว้นั้น แต่ไม่ได้กำหนดความรับผิดของแพทย์ไว้โดยตรงแต่อย่างใด ดังนั้น ในการพิจารณาความรับผิดในทางละเมิดของแพทย์ จึงต้องนำบทบัญญัติมาตรา 420 ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาใช้บังคับ บัญญัติว่า “ผู้ใดจงใจหรือประมาทเลินเล่อ ทำต่อบุคคลอื่นโดยผิดกฎหมายให้เขาเสียหายถึงแก่ชีวิตก็ดี แก่ร่างกายก็ดี อนามัยก็ดี เสรีภาพก็ดี ทรัพย์สินหรือสิทธิอย่างหนึ่งอย่างใดก็ดี ท่านว่าผู้นั้นทำละเมิดจำต้องใช้ค่าสินไหมทดแทนเพื่อการนั้น” และด้วยผลของบทบัญญัตินี้ดังกล่าว จึงเป็นหน้าที่ของผู้เป็นโจทก์ ซึ่งเป็นผู้ได้รับความเสียหายโดยตรงที่จะต้องนำสืบให้ศาลเห็นถึงองค์ประกอบในการกระทำละเมิดของแพทย์ ได้แก่ การกระทำโดยจงใจ หรือประมาทเลินเล่อโดยผิดกฎหมายและเป็นผลโดยตรงที่ทำให้เกิดความเสียหายแก่ตน นอกจากนั้นผู้ที่ได้รับความเสียหายจะต้องมีหน้าที่ในการพิสูจน์หรือมีภาระการพิสูจน์ (Burden of Proof) ให้ศาลเห็นว่าแพทย์ซึ่งตกเป็นจำเลยนั้นได้กระทำการอย่างไรบ้างอันเป็นการละเมิด เพื่อให้ครบองค์ประกอบของกฎหมายว่ามีความประมาทเลินเล่อ จึงถือว่าจำเลยได้กระทำละเมิดและจะต้องมีความรับผิดในความเสียหายต่อโจทก์ผู้ที่ได้รับความเสียหาย และภาระการพิสูจน์ดังกล่าวนี้ จะต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์หรือข้อกำหนดเกี่ยวกับภาระการพิสูจน์ที่ได้มีบัญญัติไว้ในบทบัญญัติมาตรา 84/1 แห่งประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง ซึ่งได้กำหนดเรื่องของภาระการพิสูจน์ไว้ว่า “คู่ความฝ่ายใดกล่าวอ้างข้อเท็จจริงเพื่อสนับสนุนคำคู่ความของตน ให้คู่ความฝ่ายนั้นมีภาระการพิสูจน์ข้อเท็จจริงนั้น แต่ถ้ามีข้อสันนิษฐานไว้ในกฎหมายหรือมีข้อสันนิษฐานที่ควรจะเป็นซึ่งปรากฏจากสภาพปกติธรรมดาของเหตุการณ์เป็นคุณแก่คู่ความฝ่ายใด คู่ความฝ่ายนั้นต้องพิสูจน์เพียงว่าตนได้ปฏิบัติตามเงื่อนไขแห่งการที่ตนจะได้รับประโยชน์จากข้อสันนิษฐานนั้นครบถ้วนแล้ว” [5] ซึ่งหลักกฎหมายดังกล่าวนี้ เราเรียกว่า หลักผู้ใดกล่าวอ้างข้อเท็จจริงใด ผู้นั้นต้องนำสืบ จากหลักเกณฑ์ดังกล่าวนี้หากพิจารณาคดีเกี่ยวกับความรับผิดในทางละเมิดของแพทย์ ด้วยข้อเท็จจริงเกี่ยวกับประมาทอยู่ในอำนาจของฝ่ายจำเลย (แพทย์) ทั้งหมด ซึ่งไม่มีใครทราบต้นเหตุได้เลยนอกจากตัวจำเลยเท่านั้น แต่ด้วยหลักเกณฑ์ของกฎหมายที่กำหนดภาระหนักนำสืบตกอยู่แก่โจทก์ ดังนั้น ในประเด็นนี้จึงถือว่าการนำสืบข้อเท็จจริงเป็นภาระและเป็นเรื่องที่ยากอย่างยิ่ง และอาจทำให้โจทก์ไม่สามารถนำสืบข้อเท็จจริงได้เลยดังเหตุผลที่ได้กล่าวมาข้างต้น

ประเด็นที่ 2 ปัญหาเรื่องการนำสืบพยานหลักฐาน

ในประเด็นปัญหานี้ จะเห็นได้ว่า พยานผู้เชี่ยวชาญถือเป็นพยานที่มีความสำคัญในกระบวนการพิจารณาคดี ซึ่งหากพิจารณากรณีการกระทำละเมิดที่เกิดจากการกระทำของแพทย์ จะเห็นได้ว่า ในประเด็นนี้จากที่ได้มีการศึกษาพระราชบัญญัติวิชาชีพเวชกรรม พ.ศ. 2525 พบว่า กฎหมายฉบับดังกล่าวไม่มีบทสันนิษฐานความรับผิด (Presumption of Fault) ในลักษณะที่เป็น การปกป้องบุคคลอื่นเหมือนดังเช่นกรณีตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 422 คงมี เพียงบทบัญญัติซึ่งกำหนดเกี่ยวกับขอบเขตหน้าที่ของบุคคลในองค์กรผู้ประกอบการวิชาชีพแพทย์ไว้ อย่างกว้าง ๆ เท่านั้น รวมทั้งข้อกำหนดเกี่ยวกับเรื่องจริยธรรมของแพทย์ในด้านต่าง ๆ เพื่อให้ แพทย์ถือปฏิบัติ ดังนั้น เพื่อเป็นการคุ้มครองผู้ที่ได้รับความเสียหาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณี บุคคลภายนอกเป็นผู้ได้รับความเสียหายจากการที่แพทย์เป็นผู้ก่อให้เกิดขึ้นในทางละเมิดนี้ หาก พิจารณาจากบทสันนิษฐานความผิดตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 422 บัญญัติ ีว่า “ถ้าความเสียหายเกิดแต่การฝ่าฝืนบทบังคับแห่งกฎหมายใดอันมีที่ประสงค์เพื่อจะปกป้อง บุคคลอื่น ๆ ผู้ใดทำการฝ่าฝืนเช่นนั้น ท่านให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าผู้นั้นเป็นผู้ผิด” ซึ่งจากบท สันนิษฐานดังกล่าวนี้ ไม่สามารถนำมาใช้บังคับกับวิชาชีพแพทย์ได้ ทั้งนี้เนื่องจากไม่อาจถือได้ว่า กฎหมายการควบคุมวิชาชีพแพทย์คือ พระราชบัญญัติ วิชาชีพเวชกรรม พ.ศ. 2525 ที่ใช้อยู่ บังคับในปัจจุบันมีสถานะเป็นกฎหมายอันมีประสงค์เพื่อปกป้องบุคคลอื่น ๆ เหมือนดังเช่น บทบัญญัติตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 422 ซึ่งถือว่าเป็นบทสันนิษฐาน ความผิดให้จำเลยหรือผู้กระทำนั้นเป็นผู้กระทำผิดกฎหมายและให้ถือว่าด้วยบทสันนิษฐานของ กฎหมายตรนี้เป็นอย่างคุณแก่ฝ่ายโจทก์หรือผู้เสียหายซึ่งจะมีผลทางกฎหมายเกี่ยวกับภาระการ พิสูจน์ตกอยู่กับจำเลย ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 84/1 และด้วยผล ของกฎหมายดังที่กล่าวมาข้างต้น ย่อมจะส่งผลให้โจทก์หรือผู้ได้รับความเสียหายได้รับประโยชน์ จากบทบัญญัตินี้ ทำให้โจทก์หรือผู้เสียหายไม่ต้องมีหน้าที่หรือภาระในการพิสูจน์ว่าจำเลยได้ กระทำละเมิดโดยจงใจหรือประมาทเลินเล่อ แต่กลับเป็นหน้าที่ของฝ่ายจำเลยจะต้องมีหน้าที่ใน การนำสืบหรือภาระการพิสูจน์หักล้างบทสันนิษฐานของกฎหมายดังกล่าวข้างต้นว่าตนเองมิได้ ก่อหรือกระทำขึ้นเพื่อตนหลุดพ้นความรับผิดนั่นเอง ดังนั้น ในประเด็นนี้จึงพบว่าการมีพยาน ผู้เชี่ยวชาญในคดีทางการแพทย์ถือว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่ง

ประเด็นที่ 3 ปัญหาการนำค่าเสียหายเชิงลงโทษมาใช้กับกรณีความรับผิดของแพทย์ ทางละเมิดในความเสียหายเกี่ยวกับชีวิตร่างกาย

ในประเด็นนี้ จะเห็นได้ว่า เมื่อบุคคลใดมีการกระทำละเมิดต่อบุคคลอื่น บุคคลนั้นจะต้องชดใช้ค่าสินไหมทดแทนให้กับบุคคลที่ได้รับความเสียหายอันเกิดจากการกระทำละเมิดนั้น ตามหลักกฎหมายของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 420 ซึ่งมีความมุ่งหมายสำคัญ คือ การชดใช้ค่าสินไหมทดแทนนั้น มีหลักพื้นฐานที่จะให้บุคคลที่ได้รับความเสียหายนั้นได้กลับคืนให้ใกล้เคียงกับฐานะเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมาตรา 438 วรรคหนึ่งของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บัญญัติว่า “ค่าสินไหมทดแทนจะพึงใช้โดยสถานใดเพียงใดนั้น ให้ศาลวินิจฉัยตามควรแก่พฤติการณ์และความร้ายแรงแห่งละเมิด” จะเห็นได้ว่าบทบัญญัติดังกล่าวเป็นการบัญญัติหลักเกณฑ์ให้อำนาจแก่ศาล หรือผู้พิพากษาในการกำหนดจำนวนเงินในการชดใช้ค่าสินไหมทดแทนไว้อย่างกว้าง ๆ จึงก่อให้เกิดปัญหาว่า ค่าสินไหมทดแทนที่ผู้ได้รับความเสียหายโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกิดจากการกระทำของแพทย์ที่รักษาคอนไซม์วิธี วินิจฉัยโรคผิด หรืออื่น ๆ ทำให้คนไข้นั้นได้รับอันตรายแก่ชีวิต ในประเด็นนี้หากเป็นค่าเสียหายที่ตราค่าได้ก็ไม่มีปัญหามากนัก แต่ที่เป็นประเด็นปัญหาคือ ปัญหาเรื่องค่าเสียหายอันมิใช่ตัวเงิน ซึ่งถือว่าเป็นปัญหาที่มีข้อยุ่งยาก รวมทั้งค่าสินไหมทดแทนที่ศาลจะต้องใช้ดุลพินิจในการกำหนดค่าสินไหมทดแทนแก่ผู้ที่ได้รับความเสียหายต่อชีวิตและร่างกาย ซึ่งศาลที่ตัดสินคดีนั้นมักมีแนวความคิดเห็นแตกต่างกันไป จึงทำให้ผู้เสียหายมีความรู้สึกไม่เป็นธรรม ดังนั้น ในประเด็นนี้จึงพบว่า เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและเป็นการป้องปรามไม่ให้มีการกระทำความผิดในลักษณะเดิมซ้ำอีก ศาลควรมีอำนาจกำหนดค่าเสียหายในเชิงลงโทษเพิ่มขึ้นจากจำนวนค่าสินไหมทดแทนที่แท้จริงที่ศาลกำหนดได้

3. อภิปรายผล (Discussion)

จากผลการวิจัยพบว่า (1) ในประเด็นปัญหาเรื่องการพิสูจน์ ในประเด็นนี้เนื่องจากประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 84/1 กำหนดไว้อย่างชัดเจนว่าผู้ใดกล่าวอ้างผู้หนึ่งมีภาระในการพิสูจน์ จึงส่งผลให้หน้าที่นำสืบในคดีทางการแพทย์เป็นหน้าที่ของผู้เสียหาย (โจทก์) แต่ด้วยการนำสืบข้อเท็จจริงในคดีทางการแพทย์นี้เป็นเรื่องที่ยากเพราะข้อมูลต่าง ๆ แพทย์หรือผู้เชี่ยวชาญที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าวเท่านั้นที่จะมีข้อมูลหรือรู้ข้อเท็จจริงอย่างแท้จริง ดังนั้น ภาระนำสืบดังกล่าว เมื่อโจทก์ไม่สามารถนำข้อมูลมาพิสูจน์ความจริงในประเด็นข้อพิพาทแห่งคดีนั้น ๆ ให้ศาลเห็นจริงตามที่ศาลกำหนดไว้ได้ โจทก์ต้องเป็นฝ่ายแพคดีอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จากหลักเกณฑ์ดังกล่าวหากพิจารณาเนื้อหา

หลักการการพิสูจน์ของสหรัฐอเมริกาและสหราชอาณาจักร เพราะการใช้ระบบกฎหมายเป็นระบบจารีตประเพณี การพิจารณาข้อสันนิษฐานตามข้อเท็จจริงนี้จึงต้องพิจารณาตามสภาพปกติธรรมดาของเหตุการณ์ (In the ordinary course of event)

(2) ปัญหาเรื่องการนำสืบพยานหลักฐาน

ในประเด็นนี้เนื่องด้วยในปัจจุบันประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 99 ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพยานนั้น พบว่า ยังขาดหลักเกณฑ์ของพยานผู้เชี่ยวชาญในคดีทางการแพทย์ ทำให้การหาพยานและข้อเท็จจริงที่เกี่ยวข้องกับคดีเพื่อนำมาพิสูจน์ความผิดของแพทย์ (จำเลย) ตกเป็นหน้าที่ของผู้เสียหาย ซึ่งเป็นเรื่องที่ยากอย่างยิ่งในทางปฏิบัติ เพราะด้วยคดีทางการแพทย์เป็นคดีเฉพาะทาง ผู้ที่เกี่ยวข้องหรืออยู่ในวงการทางการแพทย์เท่านั้นถึงจะรู้ถึงข้อมูลดังกล่าว ดังนั้น การมีพยานผู้เชี่ยวชาญในคดีทางการแพทย์ย่อมส่งผลต่อรูปคดีและทำให้การพิจารณาคดีเป็นไปอย่างเป็นธรรมยิ่งขึ้น จากหลักเกณฑ์ดังกล่าว หากพิจารณาเนื้อหาหลักการนำพยานเข้าสืบของสาธารณรัฐฝรั่งเศส ซึ่งเป็นประเทศที่ใช้ระบบกฎหมายจารีตประเพณีเหมือนดังเช่นประเทศไทย เช่นนี้ การแต่งตั้งผู้เชี่ยวชาญมาให้ข้อเท็จจริงแก่ศาล ในเรื่องที่ศาลต้องอาศัยผู้มีความรู้ความชำนาญเป็นพิเศษนั้น เป็นเรื่องที่ปฏิบัติกันเป็นปกติของศาลในระบบ ซึ่งผู้เชี่ยวชาญดังกล่าวจัดอยู่ในกลุ่มของผู้ปฏิบัติหน้าที่ในศาล (auxiliaires de justice) และผู้ช่วยศาล (auxiliaire du juge)

(3) ปัญหาการนำค่าเสียหายเชิงลงโทษมาใช้กับกรณีความรับผิดของแพทย์ทางละเมิดในความเสียหายเกี่ยวกับชีวิตร่างกาย ในประเด็นนี้เนื่องด้วยการละเมิดอันเกิดจากการกระทำของแพทย์นั้นมีให้เห็นบ่อยครั้ง และเป็นประเด็นพิพาทที่นำมาสู่กระบวนการพิจารณาคดีในชั้นศาล ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากบทกำหนดโทษที่ยังไม่เด็ดขาดและมีลักษณะเป็นการป้องปรามการกระทำความผิดในลักษณะดังกล่าวอย่างแท้จริง ดังนั้น การนำค่าเสียหายเชิงลงโทษมาใช้บังคับกับกรณีความรับผิดของแพทย์ทางละเมิดในความเสียหายเกี่ยวกับชีวิตร่างกาย ย่อมเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่จะป้องปรามการกระทำความผิดและป้องปรามไม่ให้เกิดการกระทำความผิดซ้ำ นอกจากนั้นยังสอดคล้องกับหลักเกณฑ์เรื่องค่าเสียหายเชิงลงโทษของสหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร และสาธารณรัฐฝรั่งเศส ซึ่งเป็นกลุ่มของประเทศที่งานวิจัยนี้นำมาศึกษาและเป็นกลุ่มประเทศที่กำหนดแนวทางค่าเสียหายเชิงลงโทษมาใช้บังคับภายในประเทศของตน ทำให้การกระทำความผิดของแพทย์ลดลง

เพราะมีความระมัดระวังและเกรงกลัวในบทลงโทษ และยังเป็นการป้องปรามความผิดใหม่มิให้เกิดมีขึ้นหรือเกิดขึ้นน้อยลง

4. บทสรุปและข้อเสนอแนะ (Conclusion and Recommendation)

(1) บทสรุป

ในเรื่องของความรับผิดชอบของแพทย์จากการกระทำละเมิดทำให้เกิดความเสียหายต่อชีวิตและร่างกายสรุปได้ว่า ในปัจจุบันความเสียหายดังกล่าวเกิดขึ้นบ่อยครั้ง ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากกฎหมายที่ใช้บังคับยังไม่มีประสิทธิภาพและทำให้ผู้กระทำความผิดเกิดความเกรงกลัวในการกระทำความผิดดังกล่าว นอกจากนั้นเมื่อเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมก็ยังพบว่าในกระบวนการพิสูจน์ความผิดของผู้เสียหาย โดยเฉพาะการนำพยานผู้เชี่ยวชาญมาเบิกความถึงข้อเท็จจริงอันเป็นประโยชน์แก่คดี ยังพบว่าไม่มีหลักเกณฑ์รองรับ ส่งผลให้ปัจจุบันผู้เสียหายต้องนำพยานหรือหาพยานที่เชี่ยวชาญในคดีทางการแพทย์มาเอง ซึ่งถือเป็นเรื่องยากและภาระของผู้เสียหาย

(2) ข้อเสนอแนะ

จากปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นจึงเป็นที่มาของการเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขปัญหา ซึ่งผู้วิจัยได้เสนอแนวทาง ดังนี้

(1) ควรเสนอให้นำหลักข้อสันนิษฐานที่ควรจะเป็นซึ่งปรากฏจากสภาพปกติธรรมดาของเหตุการณ์ที่ได้รับการบัญญัติขึ้นใหม่ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 84/1 มาใช้ในคดีทางการแพทย์เพราะพยานหลักฐานส่วนใหญ่อยู่ในความรู้เห็นของจำเลยเพียงผู้เดียวยากแก่การนำสืบพิสูจน์แก่โจทก์ จึงทำให้เกิดความยากลำบากในการค้นหาความจริงที่สำคัญและจำเป็นต่อการตัดสินคดีที่ถูกต้องและเป็นธรรมได้ ดังนั้น เมื่อโจทก์ไม่สามารถพิสูจน์ความจริงในประเด็นข้อพิพาทแห่งคดีนั้น ๆ ให้ศาลเห็นจริงตามที่ศาลกำหนดไว้ จึงทำให้โจทก์ต้องเป็นฝ่ายแพ้คดีอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

(2) ควรมีการตั้งพยานผู้เชี่ยวชาญในคดีทางการแพทย์อาศัยอำนาจตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 99 เพื่อให้บุคคลดังกล่าวทำหน้าที่เป็นพยานผู้เชี่ยวชาญให้แก่คู่ความในศาล โดยคุณสมบัติจะต้องเป็นบุคคลที่เป็นคนกลางและไม่มีส่วนได้เสียในคดี นอกจากนั้นแล้วต้องเป็นบุคคลที่คู่ความทุกฝ่ายในคดียอมรับ และที่สำคัญควรได้รับการเลือกสรรและกลั่นกรองมาโดยกระบวนการยุติธรรม

(3) เนื่องด้วยประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยลักษณะละเมิดมิได้มีบทบัญญัติของกฎหมายที่ให้อำนาจศาลในการกำหนดค่าเสียหายในเชิงลงโทษ และเพื่อให้ศาลมีอำนาจกำหนดค่าเสียหายในเชิงลงโทษเพิ่มขึ้นจากจำนวนค่าสินไหมทดแทนที่แท้จริงที่ศาลกำหนดได้ จึงควรทำการปรับปรุงแก้ไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยละเมิดตามมาตรา 438 ให้ศาลมีอำนาจในการกำหนดค่าเสียหายในเชิงลงโทษ โดยการเพิ่มเติม “วรรคสาม วรรคสี่ และวรรคห้า” ดังนี้ “มาตรา 438 ค่าสินไหมทดแทนจะพึงใช้โดยสถานใดเพียงใดนั้น ให้ศาลวินิจฉัยตามควรแก่พฤติการณ์และความร้ายแรงแห่งละเมิด

อนึ่ง ค่าสินไหมทดแทนนั้นได้แก่การคืนทรัพย์สินอันผู้เสียหาย ต้องเสียไปเพราะละเมิด หรือใช้ราคาทรัพย์สินนั้น รวมทั้งค่าเสียหาย อันจะพึงบังคับให้ใช้เพื่อความเสียหายอย่างใด ๆ อันได้ก่อขึ้นนั้นด้วย”

นอกจากค่าสินไหมทดแทนเพื่อการละเมิดในหมวดนี้ หากข้อเท็จจริงปรากฏว่า การละเมิดได้กระทำต่อผู้เสียหายโดยเจตนาร้าย จงใจ หรือประมาทเลินเล่ออย่างร้ายแรง โดยมีพฤติการณ์ทารุณทารุณโหดร้าย ช่มเหรงรังแก กลั่นแกล้ง แสวงหาประโยชน์โดยมิชอบ หรือมิได้คำนึงถึงสิทธิของบุคคลอื่น ให้ศาลมีอำนาจกำหนดค่าเสียหายในเชิงลงโทษเพิ่มขึ้นจากจำนวนค่าสินไหมทดแทนที่ศาลกำหนดได้ตามที่ศาลเห็นสมควร แต่ไม่เกินสองเท่าของค่าสินไหมทดแทนนั้น ทั้งนี้ โดยคำนึงพฤติการณ์ต่าง ๆ เช่น ความเสียหายที่ผู้เสียหายได้รับผลประโยชน์หรือกำไรที่ผู้กระทำละเมิดได้รับสถานะทางการเงินของผู้กระทำละเมิด การที่ผู้กระทำละเมิดได้บรรเทาความเสียหายที่เกิดขึ้น การที่ผู้เสียหายมีส่วนในการก่อให้เกิดความเสียหาย ตลอดจนความสุจริตในการรู้ความหรือการดำเนินคดีของผู้กระทำละเมิดด้วย

การกำหนดค่าเสียหายในเชิงลงโทษตามวรรคสาม หากค่าสินไหมทดแทนที่ศาลกำหนดมีจำนวนเงินไม่เกินห้าหมื่นบาทหรือไม่เกินจำนวนที่กำหนดคนพระราชกฤษฎีกา ให้ศาลมีอำนาจกำหนดค่าเสียหายในเชิงลงโทษได้ไม่เกินห้าเท่าของค่าสินไหมทดแทนที่ศาลกำหนด

ความรับผิดชอบใช้ค่าเสียหายในเชิงลงโทษตามวรรคสามและวรรคสี่ มิให้นำไปใช้เป็นวัตถุประสงค์แห่งสัญญาประกันภัย”

นอกจากนั้นยังเห็นควรให้มีการแก้ไขพระราชบัญญัติ วิชาชีพอักษรกรรม พ.ศ. 2525 เกี่ยวกับค่าเสียหายเชิงลงโทษ เพื่อเป็นการให้ความคุ้มครองทั้งผู้เสียหาย ตลอดจนผู้เกี่ยวข้อง และเป็นการป้องปรามไม่ให้แพทย์กระทำการประมาทเลินเล่อ

แก้ไขเพิ่มเติม มาตรา 32 เป็น

“มาตรา 32 บุคคลผู้ได้รับความเสียหายเพราะการประพาศติผิดจริยธรรมแห่งวิชาชีพเวชกรรมของผู้ประกอบวิชาชีพเวชกรรมผู้ใด มีสิทธิกล่าวหาประกอบวิชาชีพเวชกรรมผู้นั้น โดยทำเรื่องยื่นต่อแพทยสภา

บุคคลอื่นมีสิทธิกล่าวโทษผู้ประกอบวิชาชีพเวชกรรมว่า ประพาศติผิดจริยธรรมแห่งวิชาชีพเวชกรรม โดยทำเรื่องยื่นต่อแพทยสภา

คณะกรรมการมีสิทธิกล่าวโทษผู้ประกอบวิชาชีพเวชกรรม ผู้มีพฤติการณ์ที่สมควรให้มีการสืบสวนหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการประพาศติผิดจริยธรรมแห่งวิชาชีพเวชกรรม สิทธิการกล่าวหาและสิทธิการกล่าวโทษสิ้นสุดลงเมื่อพ้นหนึ่งปีนับแต่วันที่ได้รับความเสียหายหรือผู้กล่าวโทษรู้เรื่องการประพาศติผิดจริยธรรมแห่งวิชาชีพเวชกรรมดังกล่าวและรู้ตัวผู้ประพาศติผิด ทั้งนี้ไม่เกินสามปีนับแต่วันที่มีการประพาศติผิดจริยธรรมแห่งวิชาชีพเวชกรรม

การถอนเรื่องการกล่าวหาหรือการกล่าวโทษที่ยื่นไว้แล้วนั้นไม่เป็นเหตุให้ระงับการดำเนินการตามพระราชบัญญัตินี้

การเรียกค่าเสียหาย นอกจากค่าสินไหมทดแทนเพื่อการละเมิด หากข้อเท็จจริงปรากฏว่า การละเมิดได้กระทำต่อผู้เสียหายโดยเจตนาร้าย จงใจ หรือประมาทเลินเล่ออย่างร้ายแรง โดยมีพฤติการณ์ทารุณทารุณโหดร้าย ช่มเหรงรังแก กลั่นแกล้ง แสวงหาประโยชน์โดยมิชอบ หรือมิได้คำนึงถึงสิทธิของบุคคลอื่น ให้ศาลมีอำนาจกำหนดค่าเสียหายในเชิงลงโทษเพิ่มขึ้นจากจำนวนค่าสินไหมทดแทนที่ศาลกำหนดได้ตามที่ศาลเห็นสมควร แต่ไม่เกินสองเท่าของค่าสินไหมทดแทนนั้น ทั้งนี้ โดยคำนึงพฤติการณ์ต่าง ๆ เช่น ความเสียหายที่ผู้เสียหายได้รับผลประโยชน์หรือกำไรที่ผู้กระทำละเมิดได้รับสถานะทางการเงินของผู้กระทำละเมิด การที่ผู้กระทำละเมิดได้บรรเทาความเสียหายที่เกิดขึ้น การที่ผู้เสียหายมีส่วนในการก่อให้เกิดความเสียหาย ตลอดจนความสุจริตในการรู้ความหรือการดำเนินคดีของผู้กระทำละเมิดด้วย

การกำหนดค่าเสียหายในเชิงลงโทษตามวรรคหก หากค่าสินไหมทดแทนที่ศาลกำหนดมีจำนวนเงินไม่เกินห้าหมื่นบาทหรือไม่เกินจำนวนที่กำหนดพระราชกฤษฎีกา ให้ศาลมีอำนาจกำหนดค่าเสียหายในเชิงลงโทษได้ไม่เกินห้าเท่าของค่าสินไหมทดแทนที่ศาลกำหนด”

เอกสารอ้างอิง (References)

Georges Cavalier and Jean-Sebastien Queguiner. (2007) Punitive Dinimages and French Public Policy. Lyon, France: Lyon Symposium.

Helmut Koziol. (2008). Punitive Damages-A European Perspective. Louisiana Law Review. Volume 68 Number 3.

นพรัตน์ สนั่นพาณิชย์กุล. (2538). สิทธิอย่างหนึ่งอย่างใด ตามบทบัญญัติมาตรา 420: ศึกษาในแง่ประวัติศาสตร์และหลักกฎหมายเปรียบเทียบ. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชากฎหมายมหาชน, คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประชุม โฉมฉาย. (2555). กฎหมายเอกชนเปรียบเทียบเบื้องต้น: จารีตโรมันและแอ่งไกลแซกซอน (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน.

พจน์ บุชปาคม. (2520). ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยละเมิด. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักกอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา.

ไพจิตร ปุญญพันธุ์. (2544). คำสอนชั้นปริญญาโท: กฎหมายเปรียบเทียบไทยกับประมวลกฎหมายนานาชาติประเทศภาค 1 ความทั่วไป และภาค 2 ลักษณะละเมิด. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.

วารี นาสกุล. (2553). คำอธิบายกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ลักษณะ ละเมิด จัดการงานนอกสั่ง ลามมิควรได้. กรุงเทพฯ: จีรรัชการพิมพ์.

ศนันกรณ โสทธิพันธุ์. (2553). คำอธิบายกฎหมายลักษณะละเมิด จัดการงานนอกสั่ง ลามมิควรได้ (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: วิญญูชน.

เสนีย์ ปราโมช. (2501). กฎหมายอังกฤษว่าด้วยลักษณะสัญญาและละเมิด. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุวรรณศรี.

สุรัชย์ พ่วงชูศักดิ์. (2553). ค่าเสียหายเชิงลงโทษทางละเมิด. วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

สุขุม ศุภนิตย์. (2550). คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยละเมิด. กรุงเทพฯ: นิติบรรณการ.